

Sol Fridlender, *Godine istrebljenja: Nacistička Nemačka i Jevreji 1939–1945*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2013, prevela sa engleskog jezika Miljana Protić

Naslov originala:

The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939-1945

Knjiga Sola Fridlendera je po svemu izuzetno historiografsko delo. Ono pripada historiografiji Holokausta, jednoj od grana savremene istorije koja je poslednjih decenija postala veoma obimna, tematski raznovrsna i prisutna ne samo u naučnoj, nego i u najširoj javnosti. Zato postoje, pre svega, jasni naučni razlozi, ali i oni koji se tiču samorazumevanja čoveka i spadaju u sferu opštih moralnih i humanističkih vrednosti. Zaista, bez proučavanja istorijskog fenomena Holokausta, teško je razumeti magistralne tokove istorije „kratkog dvadesetog veka“, odnosno „veka ekstremizma“ kako se protekli vek još često naziva.

Autor Sol Fridlender pripada onoj generaciji istoričara Holokausta koji su preživeli traumu masovnog stradanja i gubitka najbližih. Rođen je 1932. u jevrejskoj porodici u Pragu, rat je proveo u izbegištvu u Francuskoj krijući se u katoličkom internatu u Monlusuonu blizu Višija. Njegove roditelje je uhapsila francuska policija i predala nemačkim vlastima koje su ih uputile u logor smrti Aušvic. Posle rata, autor je obavljao značajne političke funkcije u jevrejskim organizacijama i izraelskoj vladi, a bio je angažovan i u političkom životu. Istovremeno je gradio svoju naučnu karijeru, objavljujući važne studije i istorijske izvore o Holokaustu. U centru njegovog istraživanja bila su uloga Rimokatoličke crkve i pape Pija XII, ideološki i psihološki aspekti Holokausta, pre svega uloga antisemitizma, memoarska literatura o Holokaustu. Sva ova dela su mu omogućila da objavi dve sinteze *Nacistička Nemačka i Jevreji: Godine progona 1933–1939*, (*Nazy Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933-1939*,

HarperCollins, New York 1997) i drugu koja je pred nama. Knjiga *Godine istrebljenja: Nacistička Nemačka i Jevreji 1939–1945*, (*The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews 1939-1945*, Harper Collins, New York 2007) je ubrzo po objavljivanju 2007. dobila izvanredne kritike kako u naučnoj, tako i u širokoj javnosti pa ne čudi da joj je dodeljena i Pulice-rova nagrada 2008. godine.

Iako sa prvom knjigom predstavlja celinu, knjiga *Godine istrebljenja* je celovita sinteza o svim najvažnijim aspektima fenomena Holokau-sta, ili Šoa, odnosno sprovođenja državnog programa nacističke Nemačke o uništenju evropskih Jevreja tokom Drugog svetskog rata. Naglašavam da je reč o državnoj politici masovnog uništenja koja je sprovedena u uslo-vima novog globalnog ratnog sukoba iniciranog upravo od nacionalso-cijalističke Nemačke pod vođstvom Hitlera radi ostvarenja dalekosežnih imperijalnih planova u Evropi i svetu. Potpuno opravdano, za autora su rat i ostvarivanje planova za preuređenju Evrope i sveta na nacističkim ideološkim postavkama bili istorijski okvir u kojem je ostvarivano „ko-načno rešenje jevrejskog pitanja“ koje se bez toga ne može razumeti čime je Holokaust, u punom smislu, postao deo savremene istorije.

Šta je osnovni i najbitniji kvalitet ove sinteze? Tu se Holokaust po-smatra u svom totalitetu iz ugla počinitelaca i saučesnika, kao i svih onih koji su u tome učestvovali u drugim državama i na okupiranim teritorija-ma, zatim iz ugla takozvanih posmatrača, i na kraju, ili na prvom mestu, iz ugla žrtava. Ovaj konceptualni okvir autor je koristio kao najpogodniji da predstavi svu složenost i dinamiku Holokausta, ali je svestan toga da nijedan pristup ne može da obuhvati raznolikost istorije Holokausta, čak ni njegova nemačka dimenzija.

Kao najznačajnije motivacione faktore počinitelaca Holokausta autor je istakao ideološko– -kulturene; oni su bili glavni pokretači nacističke jevrej-ske politike, koja je zavisila od okolnosti, institucionalne dinamike i, što je najvažnije, od toka rata. Drugim rečima, ako bi se izdvojila dva magistralna istorijska pojma koja su određivala tok i dinamiku Holokausta, to su Drugi svetski rat, njegov tok i ciljevi, pre svega rat protiv boljševičkog Sovjetskog Saveza. Drugi je ideološki faktor. Za autora je Holokaust neodvojiv od „doba ideologija“ jer su antiliberalne i antisocijalističke ideologije revolucionarne desnice u svim njenim oblicima predstavljale Jevreje kao oličenje pogleda na svet i političku praksu protiv koje se bore. Kriza liberalizma i reakcija protiv komunizma kao ideološki izvori antisemitizma su na nemačkoj sceni doveli do krajnosti. Ali oni su bili sve agresivniji širom Evrope tako da je

politika uništenja Jevreja stekla jaku podršku. U Nemačkoj su različiti nivoi antijevrejske ideologije svedeni na stav da je Jevrejin smrtonosna i aktivna pretnja arijevske rasi i nemačkom narodu. To je bila osnova na kojoj je nacistički sistem stvorio antijevrejsku kulturu utemeljenu na nemačkom i hrišćanskom antisemitizmu, osnažen u svim sredstvima države, podignut na najviši nivo koji je direktno uticao na kolektivno i pojedinačno ponašanje. Pri tome je Hitlerov opsesivni antisemitizam, koji je sa tokom rata i sve većim porazima na frontovima, imao odlučujući uticaj.

U skladu sa svojim osnovnim stavovima, autor je podelio knjigu na tri hronološko-tematske celine, odnosno perioda. Prvi, pod nazivom *Teror* obuhvata period od početka rata septembra 1939. do napada Nemačke i njenih saveznika i satelita 22. juna 1941, drugi, *Masovna ubistva*, obuhvata period od juna 1941. do jula 1943, a u trećem, pod nazivom *Šoa*, izlažu se događaji i procesi u periodu od jula 1942. do poraza nacističke Nemačke maja 1945. Manje celine u okviru poglavlja takođe su hronološki omeđene.

U svojoj naraciji, autor uvek polazi od opštepolutičke i vojne situacije i toka rata i njegovog uticaja na postupanje Nemačke prema Jevrejima. Istovremeno, Jevreji se ne posmatraju isključivo, ili pretežno, kao objekat te politike, nego se jasno predstavlja profil njihovih zajednica, kako u Nemačkoj, tako i u širim evropskim okvirima pri čemu se jasno izdvajaju jevrejske zajednice u srednjoj i zapadnoj Evropi, od onih u istočnoj i jugoistočnoj Evropi.

Ovde treba istaći još jedan, možda i osnovni kvalitet ove sinteze. Za razliku od većine sintetičkih knjiga o Holokaustu, pri čemu pre svega mislim na monumentalno delo Raula Hilberga *Uništenje evropskog jevrejstva*, u Fridlenderovoj knjizi mnogo više se čuju glasovi pojedinaca, koji odražavaju glasove svoje, porodične ili glasove i raspoloženja šire socijalne sredine. Proces stvaranja i delovanja represivnog aparata, metoda i sredstava za masovno uništavanje (od jedinica za egzekucije do kamiona-gasnih komora i ogromnih instalacija za gušenje gasom i spaljivanje u logorima smrti) samo je jedan nivo izlaganja koji često i nije u prvom planu. Koristeći izuzetno obimnu memoarsku literaturu, pre svega dnevnike i beleške žrtava izloženih nasilju, gladi i sveprisutnoj smrti u getima i koncentracionim logorima, kao i izjave i sećanja egzekutora i organizatora zločina različitog nivoa, pisma nemačkih vojnika, izjave običnih ljudi, izveštaje policije o raspoloženju stanovništva i izjave crkvenih velikodostojnika, autor nam daje uverljivu sliku delovanja pojedinaca, grupa, pa i naroda, pre svega njihovu motivacionu osnovu. Upravo na tom nivou

najbolje se video učinak antisemitske rasističke ideologije koja je interiorizovana izuzetno jakim i agresivnom propagandom u kojoj su korišćena sva sredstva, od radija, filma, plakata, štampe, do knjiga i brošura.

Kada je reč o motivacionoj osnovi počinitelaca, odnosno o gotovo potpunom odsustvu solidarnosti i pomoći progonjenim Jevrejima u Nemačkoj i većini drugih evropskih zemalja za istrajnost antijevrejskih uverenja i stavova, autor je s pravom istakao odlučujuću ulogu hrišćanskih crkava, rimokatoličke i protestantske i njihovih prvosveštenika. Pri tome je posebno istakao odgovornost Vatikana i pape Pija XII, ali i drugih crkvenih velikodostojnika, među njima i onih na teritoriji okupirane Poljske, koji su i sami bili izloženi progonima. Njihovo savezništvo protiv komunizma, liberalizma i materijalizma sadržavalo je, u manjoj ili većoj meri, neprijateljstvo prema Jevrejima.

Iako je to u historiografiji davno uočeno, autor je na pravi način povezo agresivnu nemačku politiku „životnog prostora“ na evropskom Istoku i „konačno rešenje jevrejskog pitanja“, odnosno, proces potpunog uništenja Jevreja. Prateći tok rata, od onog protiv Poljske, do rata na Zapadu i rata protiv Sovjetskog Saveza, autor je pratio evoluciju nemačke antijevrejske politike. Pri tome je uvek imao u vidu značaj karaktera okupacionog režima u čijoj pozadini su stajali ideološki (rasistički) i, u manjoj ili većoj meri, politički motivi. Istovremeno, izuzetno uverljivo su prikazane politike pojedinih okupiranih zemalja i novouspostavljenih režima, kao i satelitskih zemalja u odnosu prema Jevrejima. Tu je, s pravom, istaknut slučaj ustaške Nezavisne Države Hrvatske u kojoj su se na udaru uništenja sa Jevrejima našli i Srbi i Romi. Inače, tok Holokausta na pojedinim prostorima razbijene Kraljevine Jugoslavije dat je odmereno i pouzdano na osnovu relevantne historiografske literature. Treba reći i da za autora nema dileme o tome da je Jasenovac bio logor smrti i mesto gde je većina Jevreja ustaške države ubijena, zajedno sa Srbima i Romima, kao i da se nacistička Nemačka uključila tek u poslednju fazu njihovog uništenja u vreme velikih deportacija u logore smrti od leta 1942.

Treba ponovo naglasiti da je za autora centralni značaj za tok Holokausta imao pohod Nemačke na Sovjetski Savez. To je bio istrebljivački rat, ideološki pohod i borba naroda bez presedana u analima savremene Evrope. Slom sovjetske moći je za Hitlera podrazumevao i slom jevrejske moći, odnosno, kako ističe Fridlender, to je bila jedna te ista borba jer Jevreji vladaju Rusijom i žele da pokore svet koristeći slovensku inferiornu rasu. Tako je prva faza „konačnog rešenja jevrejskog pitanja“ počela na sovjetskoj teri-

toriji, da bi se posle poraza pod Moskvom i objave rata SAD decembra 1941. postepeno pretvorilo u sveopšte i potpuno uništenje jevrejskog naroda u svim zemljama pod vlašću i uticajem nacističke Nemačke. Konačna odluka o uništenju je, pretpostavlja autor, doneta sredinom decembra 1941, a operacionalizovana je na Konferenciji Vanze 20. januara naredne godine. Prelaz iz faze masovnog ubijanja Jevreja u fazu potpunog istrebljenja, bez obzira na potrebe za radnom snagom Jevreja, otpočeo je u leto 1942, pri čemu će značajno uticati porazi u severnoj Africi, kod Staljingrada i sve jače partizansko ratovanje u istočnoj Evropi i na Balkanu.

Deluje na prvi pogled paradoksalno, ali je sasvim u skladu sa ideološkom osnovom nacizma, da su antijevrejska propaganda i sveopšte uništenje dobijali na intenzitetu sa sve većim porazima Nemačke i njenih saveznika i satelita. Kako je to bio „jevrejski rat“ opasnost od Jevrejina (plutokratsko-kapitalističkog i boljševičko-komunističkog) i zverstava koje će on počiniti nemačkom narodu ako pobedi, delovala je kao homogenizujućí činilac i podstrek da se istraje u borbi i „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“. Pri tome je za autora veoma važan činilac bila i materijalna korist jer je stotine hiljada tona predmeta (od nameštaja do odevnih predmeta) opljačkanih od ubijenih Jevreja stizalo do Nemaca da bi im bili poklonjeni ili prodati na aukcijama. Na osnovu ove i drugih činjenica, autor ističe da je tvrđenje da Nemci nisu znali šta se događa sa Jevrejima „posleratna mitska konstrukcija“.

Fridlender je svojom knjigom dao izuzetno uverljivu i složenu sliku „konačnog rešenja“ svestan da fenomen kao celina još uvek izaziva nevericu i upitanost – da li je to bilo moguće. Kao što je svoju knjigu započeo opisom početka stradanja jednog holandskog Jevrejina, ona se završava kraćim prikazom života i stradanja nekih od junaka ove knjige čije je zabeleške autor koristio. Na simboličan način, on je ponovo istakao činjenicu da se radi o stradanju 5 do 6 miliona pojedinaca, među njima i oko 1,5 miliona dece mlađe od 14 godina.

Na kraju, treba odati priznanje izdavaču što je upravo ovu sintezu o Holokaustu uvrstio u svoj izdavački program i omogućio našoj javnosti da stekne pouzdanu, nijansiranu i sveobuhvatnu sliku jednog fenomena koji je obeležio savremenu istoriju koja se bez njega ne da razumeti. Na kraju, treba reći da prevodi ovakvih knjiga ipak zahtevaju i stručnu redakciju da bi se izbegle neke, pre svega terminološke, nejasnoće.

Milan Koljanin